

APROXIMACIÓ A LA TOPONÍMIA D'ALGEMESÍ

Josep Enric ESTRELA GARCIA

1. OBJECTIUS I METODOLOGIA

Enllestir un treball dins del curiosíssim i fascinant món de la toponímia sempre suposa un repte a tot aquell que s'ho proposa, i de raons que ens han obligat a enfrontar-nos a un allau de noms de lloc n'hi ha moltes i orientades a diferents finalitats. De fet, no és estrany trobar-nos algú que pregunte per qual-sevol aspecte d'un lloc: la situació, l'extensió, les seues característiques... Com també, d'altra banda, som susceptibles de sentir-nos interessats per la raresa d'un nom el significat del qual nosaltres desconexíem i no encertàvem a descobrir. Sols per resoldre aquests dubtes —diguem-ne— “quotidians” nosaltres ja estariem orgullosos de l'afany realitzat. Però la toponímia també pot servir d'eina a moltes altres disciplines, penseu en l'ús que en fan els historiadors, geògrafs i antropòlegs. Només amb açò ja podem assenyalar l'increïble abast dels estudis toponímics i de la injustícia que se'n fa quan es considera una disciplina “menor” o dedicada exclusivament a l'erudició. A més a més, la toponímia també ens pot ser útil com a eina per a mostrar la riquesa de les llengües i per a aprendre a respectar-les, la qual cosa és, al capdavall, un objectiu que creguem que ha pagat la nostra tasca i la de tot aquell que en llegir aquest treball s'hi senta influït.

¹ Vull fer públic l'agraïment a tots aquells que, d'una manera o d'altra, m'han ajudat a dur a terme aquest treball. Em veig obligat, en primer lloc, a reconèixer l'eminent paciència que ha demostrat el professor Joaquim Martí en orientar-me en tots els dubtes que m'han sorgit a l'hora d'estructurar el present estudi. D'altra banda, he de confessar que em sent en gran mesura agraciat per la “il·luminació” que he gaudit durant les llargues converses que he mantingut amb “l'egregi i savi mestre” —i els adjectius no els he encunyat jo— Vicent Josep Escartí, el qual, amb l'enorme gentilesa que li és acostumada, ha “patit” la formulació de tot un seguit de dubtes i qüestions que sense la seua ajuda mai no hauria escatit. I, de la mateixa manera, agraesc les orientacions que m'han reportat J. Carrillo, al qual aprofite per felicitar pels seus coneixements del terreny i metereològics, i C. Mª Fayos, sens l'ajuda de la qual el rigor i la constància que han possibilitat aquestes ratlles no hauria estat possible. Gràcies a tots ells i, de la mateixa manera que jo he gaudit estudiant els noms de llocs del meu poble, espere que també ells ho facen llegint aquests papers perquè, en certa manera, n'han estat els creadors.

Al voltant d'un estudi com el realitzat sempre sorgeixen una sèrie de factors que condicionen els resultats. Nosaltres però, en tant que volem seguir unes directrius —diguem-ne— d'aproximació, ens hem proposat presentar una sèrie d'anotacions i comentaris relacionats amb els aspectes filològicament més interessants dels topònims i que podrien cridar l'atenció a un lector no especialitzat. Amb això, principalment farem referència a qüestions etimològiques, de significat i de problemes de grafia.

D'altra banda, hem cregut oportú fer una classificació per estrats lingüístics. Així doncs, emprant els mètodes seguits per Enric Moreu-Rey i Vicenç Roselló², parlarem de topònims d'origen mossàrab, àrab i català. Finalment, hem pensat que pagava la pena esmentar, ni que fos de passada, algunes generalitzacions de caire lingüístic la qual cosa, com hem dit abans, ens pot ajudar a conèixer la varietat de la nostra llengua, i —és clar— a aprendre a apreciar-la.

2. AL VOLTANT D'ALGEMESÍ

2.1 Situació i història

Algemesí, municipi de la Ribera, es troba situat al costat esquerre del Xúquer, ben a prop d'on conflueix aquest riu amb el Magre (o Riu Sec). El seu terme confronta al Sud amb Alzira, al Nord amb Alginet, Benifaió i Sollana, a l'Est amb Albalat i Polinyà del Xúquer i a l'Oest amb Guadassuar. El terreny és completament pla i de regadiu. Les aigües que el banyen provenen, essencialment, de la Séquia Reial del Xúquer, la qual cosa fa possible el conreu de la taronja i l'arròs, cultius que ocupen pràcticament el terme i que han esdevingut la base de l'economia local, fonamentalment agrària³.

Els orígens d'Algemesí cal buscar-los en una antiga alqueria islàmica⁴ del terme d'Alzira que fou repoblada amb cristians a partir de l'any 1243, després de la conquesta de Jaume I⁵. A partir del segle XIV esdevé un nucli de població important, prova d'açò és que en aquesta època adquireix parròquia pròpia. En 1574 aconsegueix la formació d'Universitat i la consegüent segregació

² Ens referim als següents treballs: Moreu Rey, E: *Els nostres noms de lloc*. Ed. Moll, Palma de Mallorca, 1982. Roselló i Verger, V.M.: "Anotacions a la toponímia de la Ribera del Xúquer i encontorns". *Cuadernos de Geografía*, nº 24, 1979, pp. 1-25.

³ Més informació sobre aspectes relacionats amb l'agricultura, clima, característiques del terreny, etc, les teniu a Castell, V.: *El paisaje agrario de Algemesí*. Ed. Alfons el Magnànim, 1971.

⁴ A l'igual que Algemesí hem trobat una sèrie de noms de partides que provenen d'alqueries musulmanes. En aquest sentit ens ha servit de gran ajuda l'estudi de Xavier Naval sobre els topònims d'Algemesí en els segles XVI i XVII —els quals apareixen en el present treball marcats per un asterisc—, i en el qual aporta els testimonis documentals —fonamentalment registres de propietat municipals— i les variants en què apareixen escrits. Naval, X.: "Toponímia d'Algemesí en els segles XVI i XVII (partides, carrers i camins)". Comunicació presentada al *Xe Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica*. Universitat de València, 1986, pp.160-176. D'altra banda, en el mateix sentit, podeu veure: Cortés, J., Furió, A., Guichard, P., Pons, V.: "Les alqueries de la Ribera. Assaig d'identificació i localització", dins *Economia Agrària i Història local. I Assemblea d'Història de la Ribera*. Ed. Institució Alfons El Magnànim, 1981, pp.209 - 262. I també: Barceló Torres, C.: *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*. Ajuntament de Xàtiva, 1982.

⁵ Algemesí, de fet, apareix al foli 391 del *Llibre del Repartiment*. Aquest és una font documental molt important en tant que ens dona testimoni de les diverses poblacions, alqueries i heretats atorgades als nousvinguts del Nord. Vegeu *Llibre del Repartiment*. Edic. dirigida per A. Ferrando. València 1978.

d'Alzira, que conservà la jurisdicció criminal i mer Imperi sobre Algemesí fins al 13 de setembre de 1608, data en què el rei Felip II de Catalunya-Aragó li concedeix, a petició del síndic Doménech de Gamiet, el títol de Vila Reial.

D'altra banda, ja en 1620, Algemesí s'havia annexionat els llocs i senyories de Cotes i Pardines els quals, a causa de les riuades i de les malalties produïdes pel conreu de l'arròs (paludisme terciànes) anà minvant la seua població fins que a principis del segle XVIII quedaren despoblats. A més, durant els anys 1864 i 1871 s'esdevenen dues inundacions que deixaren desfeta la població i amb nombrosos morts i, de fet, no podem parlar d'un creixement demogràfic significatiu fins a principis del segle XX en què Algemesí té més de 8.000 habitants.

2.2 L'etimologia

L'origen del nom "Algemesí", segurament de procedència àrab, no està a hores d'ara establert. De fet, quan els estudiosos han abordat el tema han orientat llurs treballs cap a unes aproximacions que, o bé manquen de fonament, o semblen haver patit el pesat llast de la incertesa a l'hora de proposar l'etimologia. Nosaltres però, deixant de banda la qüestió de la validesa o no de les diverses propostes que s'han barallat —afany que pertoca als especialistes— hem dedicat un espai per a comentar les aportacions més significatives, la qual cosa, almenys, pot servir per donar una visió —ni que siga mínima— de l'estat de la qüestió.

L'ètim *Al-samsi*, referit a un lloc ben assolellat, ha estat proposat per Alcover⁶ i per E. Moreu⁷ com a l'ascendent d'Algemesí. Nosaltres però, desconexem quins haurien d'haver estat els factors que han originat l'evolució d'aquesta paraula pel fet que si seguim les lleis fonètiques que van sofrir els arabismes en contacte amb el valencià⁸, ens adonem que el fonema /s/ (alveolar-predorsal fricativa sorda) ha donat alveolar fricativa sorda en totes les posicions, la qual cosa, i més tenint en compte que es pressuposa l'aparició d'una vocal de transició en el grup consonàntic "ms", qüestiona, si més no, la legitimitat del mot.

Carme Barceló en el seu treball sobre la toponímia aràbiga del País Valencià addueix dues possibilitats. En primer lloc proposa el mot àrab *al-jabbasín* amb el significat de "els algepersers"⁹. Tot i això, no sabem per quina raó —tal volta per semblança fonètica—, després addueix un altre ètim com a origen: l'àrab *al-jabbazín*¹⁰, encara que l'empra amb una gran dosi d'inseguretat en tant que fa derivar aquest ètim de *j b z*, que té el sentit de "posar-se dur el pa". De més

⁶ No obstant això, aquest estudiós relaciona aquest mot amb una variant *Algemeiç*, que sembla procedir de l'àrab "al-samis" (lloc ben assolellat). Alcover, A. M., Moll, F. de B., Sanchis Guarner, M.: *Diccionari Català, Valencià, Balear*: 10 vols. Palma de Mallorca, 1951-1968. Vol. I, p.500.

⁷ Moreu Rey, E.: *op. cit.*, p. 13.

⁸ Seguim les regles fonològiques que han sofert les etimologies més segures en el pas de l'àrab al valencià i que han estat proposades per Barceló, C.: *op. cit.*, pp. 3-21.

⁹ Barceló C.: *op. cit.*, p.5.

¹⁰ Barceló C.: *op. cit.*, p. 89.

a més també cal tenir en compte que el fonema /z/ (alveolar-predorsal fricativa sonora) de l'àrab en posició final esdevé normalment alveolar africada sorda.

Nosaltres —ja ho hem dit— no som els més indicats per a qüestionar la rigurositat de les hipòtesis abans esmentades, però creiem que paga la pena fer un comentari que potser ajude a esclarir l'entrebanc que suposa buscar l'origen d'un ètim que, si més no, té la dificultat de pertànyer a una llengua que no és la nostra. Si atenem l'ètim proposat per C. Barceló: *Al-jabbasín* i assagem una evolució de l'àrab al valencià segons les regles fonològiques derivades de les etimologies més segures, un dels resultats possibles és el d'Algemesi. Ara bé, si a part d'açò tenim constància de l'existència d'un altre topònim amb el mateix significat i que s'engloba dins del seu terme municipal —ens referim al camí Algepsers—, i que es refereix a un grup humà que desenvolupa una acció concreta, tal vegada això pugua ser un indicatiu que ajude a esclarir l'origen del mot¹¹.

3. ELS NOMS DE LLOC ALGEMESINENC

3.1 Preliminars

Sembla obvi que a l'hora de fer una relació d'un llistat toponímic cal adequar-se a aquells trets distribucionals que posseeixen un abast més general i poden donar una visió de conjunt precisa. Ara bé, el nostre propòsit és, si més no, el de no caure en la comoditat d'exposar una simple classificació, és per això que hem considerat més escaient seguir unes directrius que intenten reflectir els factors que influeixen en la creació dels noms de llocs. Així doncs, hem seguit uns criteris lògico-semàntics, és a dir, hem intentat agrupar els topònims segons llur referent, tant pel que pertoca a la relació del topònim amb l'espai que designa, com pel seu significat.

A més a més, per raons de claredat en l'exposició, hem cregut convenient tractar primer aquells noms de lloc l'origen dels quals no és el del català. Amb això, en primer lloc parlarem de mots mossàrabs i noms d'origen àrab, estrats que —a l'igual que en molts altres indrets del nostre domini lingüístic— han deixat vestigis en la toponímia algemesinenca i que han esdevingut en la majoria dels casos fossilitzats, és a dir, s'han conservat com a noms el sentit originari dels quals ja no es coneix.

3.2 Topònims Mossàrabs

Segons J. Coromines dins el terme "mossàrab" vénen a encabir-se tots aquells noms "no àrabs però anteriors a la Reconquesta, l'origen pre-romà o germànic no es pot provar clarament"¹². Com és de suposar, una bona font per a trobar paraules que formen part d'aquesta mena de "calaix de sastre" és la

¹¹ No obstant això, no deixem d'advertir la provisionalitat d'aquestes paraules, així com del fet que es tracta d'una suposició que tal vegada només trobe solució en un buidatge documental rigorós o en alguna dada que il·lumine properes investigacions pel fet que, ara per ara, no s'ha trobat documentació històrica referent a aquest topònim. Potser, la raó és que es trobe en els arxius senyorials o notariais de Cotes i Pardines ja que és per aquests antics senyorius per on passa aquest camí.

¹² Bramon, D.: "Els Mossàrabs valencians: un estat de la qüestió". *Saó*, monogràfic 21, (Des. 1994), pp. 5-8.

toponímia, i en el cas que ens ocupa n'hem considerat aquests que, curiosament, són tots nom de partides:

- **Cotes:** Rep el nom d'un despoblat¹³. La integració d'aquest mot dins dels mossarabismes ha estat discutida i, pel que sembla, fins ara no hi ha hagut una explicació contundent respecte al seu origen. J. Coromines el considera descendent i una prolongació normal en mossàrab de COS, COTIS (pedra d'esmolador)¹⁴. D'altra banda Alcover pretén derivar-lo del preromà *COTTU (pujol), que ha donat en castellà "cueto"¹⁵. I Carme Barceló fa la proposta de l'ètim àrab " qútca" (parcel·la, tros de terra), com a origen, i que després, ja en època cristiana, hauria sofert una pluralització¹⁶.
- **Fentina:** Era el nom d'una alqueria musulmana¹⁷. Probablement es tracta d'un topònim anterior a la conquesta àrab, però no en sabem res de la seua procedència o significat¹⁸.
- **La Foia*:** Tot i que aquest topònim prové de l'apel·latiu hem d'atorgar-li el valor de mossarabisme, si més no, la conservació de la -i- així ens ho certifica.¹⁹
- **Orí:** Nom de partida que sembla estar relacionat amb Llaurí²⁰. Era el nom d'una alqueria islàmica que quedà despoblada al segle XV. L'aparició del diftong decreixent -AU-, que perdura en el topònim fins a la segona meitat del segle XVII²¹, ha fet pensar que es tracta d'un mot anterior a la conquesta musulmana²². Tot i això també s'ha proposat que rep el nom de la tribu bereber dels Hawwara (al-Hawwariyin), que tingueren assentament a Alzira.²³

3.3 Topònims d'origen àrab

En el cas del País Valencià, podem dir que els cinc segles de dominació musulmana han deixat una empremta que, si més no, en el terreny de la toponímia s'ha traduït en un gran nombre de noms procedents d'aquesta llengua semítica. Altrament, també cal tenir en compte que existeix una quantitat considerable d'apel·latius genèrics els quals han passat al català com a paraules d'ús habitual.

¹³ Cortés, J., et alia: *op. cit.*, p.240.

¹⁴ Coromines, J., *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana. 10 vols. Ed. Curial. Barcelona, 1980-1988*, vol II, p.1006.

¹⁵ Alcover, M., *op. cit.*, vol.III, p. 670.

¹⁶ Barceló, C.: *op. cit.*, p. 147.

¹⁷ Cortés, J., et alia: *op. cit.*, p. 241.

¹⁸ Barceló, C.: *op. cit.*, p.154.

¹⁹ Rosselló i Verger, V. M.: *op. cit.*, pp. 3-4. Així també el considera Coromines, J.: *Estudis de toponímia catalana. II vols.* Barcelona, 1965-1970. Vol. I, p.151.

²⁰ Barceló, C.: *op. cit.*, p. 189.

²¹ Naval, X.: *op. cit.*, p. 164.

²² Així ho considera Galmés de Fuentes, A.: "El mossàrab de València en el marc de les llengües romàniques". *Saó*, monogràfic 21, (des. 1994), pp. 21-24. Com també ho fa Rosselló Verger, V.M.: *op. cit.*, p. 4.

²³ Cortés, J., et alia: *op. cit.*, p. 228.

En el nostre cas, ha estat en les partides on hem trobat la majoria de les recialles que ens parlen de l'època del domini musulmà i, curiosament, totes semblen referir-se a característiques del terreny:

- **l'Albotaina:** Era el nom d'una alqueria²⁴. Deriva d'al-butáyna (la foieteta) és un diminutiu.
- **l'Algoleja*:** Sembla tenir el seu origen en al-walija (raconada d'un riu, sector de terra d'al-luvió vora un riu, lloc poblat d'arbres vora un riu), tot i que també s'ha proposat l'ètim al-quláyca (la petita plaça forta, castell petit). Malgrat que existeix documentació del segle XIII que es refereix a una "Algoleya"²⁵ sembla que la fixació d'aquest topònim és de data més recent.²⁶
- **Xara:** Possiblement té l'origen en as-sá cra (l'estepa, la garriga). Era una alqueria²⁷, i, tal vegada, "Xaxara"²⁸, nom documentat en la mateixa època, estiga relacionat amb aquella. En el segle XVI ja era considerada partida.²⁹
- **Xéxena:** També fa referència a un assentament musulmà. Possiblement ve de sajina (camí una mica elevat que travessa una vall)³⁰. Sembla que l'aparició de dos fonemes prepalatals ha originat problemes de grafia³¹, la qual cosa ha portat a proposar la forma Gégena.

A part d'aquests, també hem trobat en la resta de noms de llocs, ja siga en els apel·latius o en els determinatius, mots que ens fan referència al mateix origen que els topònims que acabem de veure:

- **Alcubella:** És el nom d'una séquia la procedència del nom cal buscar-la en l'àrab al-kubba (volta, cúpula).³²
- **Algepsers, Camí de:** L'arrel d'aquest mot és un valencianisme que prové de l'àrab al-gebs (el guix)³³.
- **Séquia:** Prové de saqya, és un participi actiu del verb sáqà (regar).³⁴
- **Assagador:** Fa referència a un tipus de camí per on passen els ramats de bestiar³⁵. Actualment la desconeixença del seu significat ha originat la tautologia camí de l'Assagador.*

²⁴ Cortés, J., et alia: *op. cit.*, p. 220. Naval, X.: *op. cit.*, p. 160. Barceló, C.: *op. cit.*, p.76-77.

²⁵ Barceló, C.: *op. cit.*, p. 90. Cortés, J., et alia: *op. cit.* p. 225.

²⁶ Naval, X., comenta: "En realitat, l'actual partida de l'Algoleja no apareix com a tal, i, encara de forma vacil·lant, fins al padró de 1804. Abans no podia sinó ser un mot d'ús general i aplicat a diverses zones d'al-luvió". Naval, X.: *op. cit.*, p.161.

²⁷ Cortés, J., et alia: *op. cit.*, p.228.

²⁸ Cortés, J., et alia: *op. cit.*, p. 259.

²⁹ Naval, X.: *op. cit.*, p. 166.

³⁰ Barceló, C.: *op. cit.*, p.227.

³¹ Cortés, J., et alia: *op. cit.*, p. 259-260. Naval, X.: *op. cit.* p. 164.

³² La forma en què ens ha arribat el topònim sembla tenir dues explicacions possibles: o prové d'un cas de betacisme d'un derivat de la forma *alcova*, resultat normal en el català; o bé està relacionat amb el mot castellà *alcubilla*, que té el significat de "dipòsit per a rebre l'aigua i distribuir-la" i que sembla, si més no, la possibilitat més lògica. Vegeu Coromines, J.: *op. cit.*, vol. I, 310.

³³ Alcover, A. M., et alia: *op. cit.*, Vol. I, p. 500.

³⁴ Coromines, *op. cit.*, vol. VII, p. 829.

³⁵ És un derivat àrab de saqa "part posterior", en aquest cas d'un ramat. Coromines, J.: *op. cit.*, vol VII p.583.

3.4. Topònims catalans

El nombre dels noms de lloc que tenen el seu origen en l'evolució del llatí vulgar a la nostra llengua és, lògicament, predominant a Algemèsí. Per les qüestions purament metodològiques i d'espai que hem assenyalat abans, el seu estudi no ens permet molt més que unes breus consideracions sobre llurs aspectes filològics més interessants. En aquest sentit doncs, cal començar el seu estudi tenint en compte les paraules de V. M. Rosselló que, en parlar del cas de la Ribera, afirma: "De les expressions més sovintejades a la toponímia, moltes se refereixen als elements naturals d'un paisatge", i com sembla obvi, una part dels mots que tot seguit anem a tractar gaudeixen d'aquesta funcionalitat.

3.4.1. Característiques del relleu

Algemèsí es troba dins la plana al·luvial del Xúquer per tant el seu terreny no ha sofert la formació d'irregularitats. És aquesta, doncs, la causa que explica l'aparició de topònims matisant l'horitzontalitat del relleu, i així hem d'entendre el nom de partida el Pla. D'altra banda, tampoc és difícil trobar en territoris d'aquestes característiques noms que ens informen sobre les *eminències menors* com, per exemple, el Camí dels Pujos, tot i que és quant a *les depressions*, sectors de la superfície enfonsats en relació al terreny circumdant, que trobem un nombre més elevat de topònims que hi fan referència. Nosaltres, llavors, els hem agrupat així:

—*Els barrancs*: Barranc dels Algadins, el Barranc (és una partida), Séquia del Barranc, Travessa Barranquet.

—*Els racons*, produïts pels corrents dels rius que fan meandres: Camí del Racó dels Còssins³⁶, Racó del Sombrerer.

—*Els clots*, o concavitats en el llit d'un riu: Clot de Gori, Clot de la Figuereta.

3.4.2. Hidrònims

Un altre apartat és el format pels topònims relacionats amb el curs de l'aigua o la seua acumulació i que en el cas que ens ocupa han estat pràcticament tots producte de la intervenció de l'home³⁷. Amb això trobem *canals*: Camí Canals*, Camí Primera Canal, Camí Segona Canal, Séquia Canals; *feses*: Fesa Nova de Cotes, Fesa de Brugada, Fesa de Lago; *séquies*: Séquia Cadenes, Séquia Cadireta, Séquia Catorzena³⁸, Séquia Cotes, Séquia Coto Nou, Séquia Diumenge³⁹, Séquia Divendres, Séquia Mare, Séquia Nova, Séquia Orí, Séquia Reial Comuna (o Reial d'Algemèsí)⁴⁰, Séquia Rollet de

³⁶ Hi havia una partida que rebia el nom de *els Còssins* i que ha quedat fossilitzat en aquest topònim. Naval, X.: *op. cit.*, p. 162. Un cossi és un atuell que serveix per a fer la bugada. No obstant això, Moreu-Rey addueix casos en què es tracta d'apel·latius de pedres treballades per l'aigua les quals tenen forma de recipients. Moreu-Rey, E.: *op. cit.*: p. 40.

³⁷ Una visió panoràmica sobre l'ús del regadiu a Algemèsí el teniu a: Castell, V.: *op. cit.*, pp. 57-87.

³⁸ Algunes séquies, com aquesta, responen a una partició numerada del terreny.

³⁹ Algemèsí, abans de la reestructuració de la Séquia Reial feta pel Duc D'Híjar era l'últim terme que regava d'aquesta séquia. És per això que els canals de regadiu que hi havia eren escorredors. Amb això, els noms d'aquestes séquies el que fan és indicar el dia de la setmana en què s'escorria l'aigua per ells.

⁴⁰ Fou, fins al segle XVIII, l'últim braç de la *Séquia Reial d'Alzira*.